

*İsmail Mangaltepe**

Avar Tarihinin En Önemli Savaşı: 626 İstanbul Muharasası

Orta Avrupa'da Frank Krallığı ile Bizans İmparatorluğu arasında kuvvetli bir devlet kurarak yaklaşık 250 yıl kadar Avrupa'nın siyasi tarihine yön veren Avarların, Türk-Bizans tarihi açısından en önemli özelliklerinden biri de hiç şüphesiz İstanbul'u kuşatmalarıdır. Nitekim Bizans, imparator Phocas (602-610)'dan sonra tahta çıkan Heracleios (610-641) dönemine oldukça sıkıntılı başlamıştır. İmparatorluğa karşı doğu'da Pers, batıda ve kuzeyde Avar-Slav akınları aralıksız devam ediyordu¹.

Oysa VII. yüzyılın başında Avarların durumu da oldukça kritikti. Avar topraklarının kalbine yönelen Bizans ordularının saldırıları, Avar imparatorluğunda tehlikeli ayaklanmalara yol açıyordu. Ancak bu geniş devletin çözülmesini sağlamak için tek bir darbe yeterli iken, Mavrikios (582-602)'un öldürülmesinin akabinde Phocas'ın yönetiminde hüküm süren keşmekeş ve Perslerin korkunç baskısı neticesinde Heracleios'un zayıf kalması, Avarları dağılmaktan kurtarmıştır. Üstelik yönetimleri altına aldıkları ve her an ayaklanmaya hazır milletler üzerindeki tahakkümlerini genişletmek için yeterli zamanları da vardı. Avarlar sayıca az olmalarına rağmen imparatorluğun içeri-

* Dr. İsmail Mangaltepe, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

¹ A. A. Vasiliev; *Histoire De L'Empire Byzantin*, Tome I, Trad: P. Brodin - A. Bourguina, Edition A. Picard, Paris, 1932, s. 257.

sinde yaşayan çok farklı milletler üzerinde oldukça fazla otorite sahibi idiler ve bütün bu milletleri uyumlu bir ahenk içerisinde yönetiyorlardı. Ama yine de bütün bunlara karşılık devlet sınırlarında iç çatışmalar da görülüyordu. Bu yüzden Bizans diplomasisi, ülkenin içerden çözülmesi ve Avar hâkimiyeti altındaki halkların bağımsızlıklarını kazanmaları için ayaklanmalarını sağlamak üzere çalışmalarını yoğunlaşmayı ön plana çıkarmıştı².

Bizans bu planı uygulamak için fırsat kollarlarken 617 yılında Balkanlar'dan güneye doğru süzülen Avar-Slav birliklerinin önlerine gelen bütün şehirleri özellikle de Teselya, Epire, Trakya ve Selanik'e karşı olan saldırıları ile karşılaştı. Bu birleşik Avar-Slav birlikleri, binlerce esirle beraber elde ettikleri ganimetleri götürüp Avar hakanına takdim ediyorlardı³. Bu durum karşısında barış istemek zorunda kalan Heracleios, Ereğli de buluşmak üzere hakan ile bir anlaşma yapmıştır. Ancak Avar hakanının bu barış isteğini kabul etmesinin asıl nedeni imparatoru yakalamaktı. Nitekim bunun için bir de pusu kurmuştu. Ancak bu durumdan haberdar olan Heracleios, tebdil-i kıyafet yaparak halkın arasına girip pusudan kurtulmayı başarmıştır⁴. Bu akınla Avarlar, İstanbul surlarına kadar yaklaşmışlar ise de daha sonra geri dönmüşlerdir⁵.

Ekonomik sıkıntının yanında savaşma yeteneğine sahip bir ordudan da yoksun olan Bizans, Perslerin ve Avarların faaliyetlerini kaygıyla takip ediyordu. 619-620 yıllarında, kilise hazinesinin devlet hazinesine aktarılması ile Heracleios'un durumu kontrol altına alması için gereken yeterli mali kaynak da yaratılmış oldu. Ancak, Bizans'ın yine de iki cephede birden savaşması mümkün değildi. Yeterli sayıda bir kuvveti eğitip teçhiz edecek vakit yoktu. Daha da önemlisi Heracleios'un elinde ordunun iskeletini kurabileceği askeri bir alt yapısı da bulunmuyordu. Bu sebeple önce hangi düşmanla savaşacağına

² A. Stratos; "The Avar's Attack On Byzantium In The Year 626", *Byzantinische Forschungen Internationale Zeitschrift für Byzantinistik*, Band II, Amsterdam 1967, s. 370.

³ N. Baynes; The Date of the Avar Surprise, *Byz. Zeitschrift*, Tome XXI, 1912, s. 110 vd.

⁴ Auguste Bailly; *Bizans Tarihi*, Çev: H. Şaman, Cilt I, Tercümanı 1001 Temel Eser 46, Bas. Y. ve T. yok, s. 125.

⁵ Vasiliev, *a.g.e.*, s. 259.

karar vermeliydi. Sonunda Heracleios, en büyük tehdidin Perslerden geldiğine karar verdi ve Avarlarla bir anlaşma yapmayı düşündü⁶ ve bu düşünce ile 619-620 yılında Avar hakanına elçiler göndererek saldırıların durdurulmasını istedi. Bir önceki yıl Teselya'ya saldıran hakanın sözünde durmayarak tekrar saldırmasından çekinen Heracleios verdiği paranın miktarını arttırarak barışı sağladı⁷.

Barıştan sonra Heracleios'un, 622 ile 628 yılları arasında devamlı Perslerle mücadele ettiğini görüyoruz⁸.

Avarlar, 617'de bir oldu-bitti ile şehri ele geçirmeye yönelik başarısız bir girişimde bulunduktan sonra 619 yaptıkları anlaşmanın sağladığı vergi ve mallardan istifade etmişlerdir. Ancak bunlarla yetinmeyen Avar hakanı, imparatorun ayrılmadan önce kendisine 200.000 ekü vaat etmesine ve vaadini rehinelerle güçlendirmesine rağmen, O ve askerleri Pers sınırındayken, harekete geçmek üzere daha ciddi bir girişimde bulunmak üzere hazırlıklara başlamıştır.⁹

Bu arada 622 yılında Avarlara yüklü miktarda altın vererek barışı sağladığına inanan Heracleios, bundan sonra Avrupa'daki ordularını Asya'ya kaydırarak, İstanbul'da oğulları ile Patrik Sergios ve komutan Bonos'u bırakmıştır. Ancak Heracleios işi oluru bırakmamış ve Avar hakanına yazdığı mektupta, barış yaptıklarını, buna sadık kalmasını ve oğullarını ona emanet ettiğini özellikle belirtmiştir¹⁰. 628 yılına kadar devam eden bu mücadelelerde Bizans büyük zaferler elde etmiştir. Kuzeyde Hazarların da desteğini alan Bizans, askeri mücadele sahasını Anadolu ve Pers topraklarından Kafkaslara kadar genişleterek döneme bir anlamda askeri ve siyasi damgasını vurmuştur. Ancak bu coğrafyada ordularını idare ederken İmparator Heracleios'un başkenti İstanbul, ağır bir tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. Avar hakanı imparator ile olan anlaşmasını feshettiğini ilan ederek 626 yılında Avar-Slav-Gepid ve Bulgar kavimlerinden oluşan ordusuyla İstanbul'a doğru harekete geçmiştir. Bizanslılar uzun bir aradan

⁶ Stratos, *a.g.m.*, s. 370.

⁷ Harry Turtledove; *The Chronicle Of Theophanes*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1982, s. 13.

⁸ Bailly, *a.g.e.*, s. 126.

⁹ Barišić, *a.g.m.*, s. 391.

¹⁰ Turtledove, *a.g.e.*, s. 13.

sonra ilk defa bu kadar büyük bir korkuyla karşı karşıya kalmışlardır¹¹.

Avarların İstanbul kuşatmasını anlatan kaynaklarının tamamı Bizanslı müelliflere aittir. Şair, Ayasofya diyakozu ve gözetmeni *Pisides*, “**Bellum Avaricum**” adıyla bilinen, 500 ikili dizeden fazla mısradan oluşan bir ilahi bestelemiştir. Yazar, bu savunmanın baş aktörü olarak gördüğü bakire Meryem’i yüceltirken, Heracleios ve patrik Sergios’dan de övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Ayrıca satır aralarında hakan’ın mağlubiyetine ve bunun yol açtığı olaylara ilişkin bazı ince ipuçları da vermiştir. Şiirini patriğin huzurunda 627 yılında okumuştur. Pisides’in bir başka meslektaşı, Ayasofya Papazı *Theodoros Synkellos* da aynı yıl 7 Ağustosta, Ayasofya’da, “*Vahşi Avarların ve Tanrıtanımaz Perslerin, Tanrı tarafından gözetilen şehre saldırmaları ve onun insanlara duyduğu kutsal sevgi, Bakire Meryem’in şefaati sayesinde geri püskürtülmeleri üzerine*” görkemli bir ayin düzenlemiştir¹². Hakan’dan ise aşağılayıcı ifadeler kullanarak söz eden Theodoros, Avarlara karşı nefret beslediğini de gizlememiştir. Saldırıları mübalağalı bir şekilde anlatan ve sık sık kuşatmaya dini motifler katan Theodoros, hakan’ın mağlup olmasını, eski ahitteki bir kehanetin gerçekleşmesine bağlamaktadır. Bütün bunlara rağmen kuşatma hakkındaki kaynaklar arasında en eksiksiz olanı da budur. Bu eser sayesinde kuşatmayı gün gün öğrenebilme şansımız olmuştur. Kuşatma üzerine daha gerçekçi bir anlatım, Heracleios’un hükümdarlığının son on yılına ait, 630–640 dönemini ihtiva eden, **Paschale Vakanüvisi**’nde yer almaktadır. Net ve oldukça fazla ayrıntılar

¹¹ Vasiliev, *a.g.e.*, s. 261.

¹² “İlahi L. Sternbach tarafından yayınlanmıştır. İlahinin korunabilmiş el yazmaları yazarının adını taşımaz. Eserin Thodoros Synkellos’a ait olduğu iddiası Vasilievskij’ye aittir, *Viz. Vremennik* 3, 1896, 91, n. 1. Bundan ayrı olarak, Sternbach, *Analecta Avarica*, 37’de aynı sonuca daha somut bir delilden yola çıkarak varmaktadır. İlahinin gerçekten Theodoros Synkellos tarafından yazıldığına inanmak için birçok ciddi sebep bulunmaktadır. İlk olarak, onun “Theotocos’un kutsal giysilerinin Blachernea kilisesine taşınması üzerine” vaazının yazarı olduğu hemen hemen kesindir. Vasilievskij bunu kesin olarak kanıtlamıştır. İlahinin besteleniş yılı olarak 627 yılını gösteren birçok olgu mevcuttur”. (Barišić, *Vizantiski izvori*, I, Belgrat 1955,160, n. 4) Bkz. F. Barišić; “Le Siège De Constantinople Par Les Avars et Les Slaves En 626”, *Byzantion*, Tome XXIV (1954), Reprinted in Nendeln-Liechtenstein 1966, s. 373, dipnot 2.

veren tasvirleri için yazar resmi kayıtlara başvurmuştur ki bu da eserin bu kuşatma için en önemli kaynak haline gelmesini sağlamıştır. Ancak bu kadar önemli detayları içeren metnin tamamı bize kadar ulaşmamıştır. Kuşatma sırasında kararlı harekâtlar gerçekleştiren Avarlara karşı kazanılan zafer kimi kaynaklarda parça parça ve eksik şekilde verilmekte (Paschale Vakanüvisi), olaylar belli belirsiz bir anlatımla aktarılmaktadır (Pisides ve Theodoros). Patrik *Nicephoros* ise buna karşın daha gerçekçi bir tasvir sunduğu *Breviarium* adlı eserinde savaşı daha özenli aktarmaktadır. Bunun yanında dönemin vakanüvistleri *Theophanes* ve *Scylitzes*'in aktardıkları notlar da eski kaynaklardaki boşlukları doldurmakta veya konuya açıklık getirmektedir¹³.

Altı gün süren İstanbul kuşatması, tarihi bir dönüm noktasının başlangıcını oluşturmuştur. 626 yılında Bizans'ı kuşatan Avar imparatorluğunun, bu mücadelede başarısız olması, kendilerini hızlı bir çöküşe itmiştir. Ayrıca bunun neticesinde gelişen hadiselerin etkileri tüm güney doğu Avrupa ve Balkanlar için son derece önemli olmuştur. Tarihçiler arasında bu olayın büyük öneme sahip bir tarihi olay olduğu düşüncesi tartışılıp var olmakla birlikte belli bir görüş birliğine varılamamıştır. Kuşatmanın gerçekleştiği konusunda hiç bir şüphe yoktur. Kuşatmanın ayrıntıları hususunda gerek batıda gerekse Türkiye'de henüz kesin bilgiler ortaya konulamamıştır. Kuşatma üzerinde birçok farklılık ve görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bunları şu şekilde

¹³ Kuşatmayı inceleyen bazı müellifler Perslerin Avarların haricinde ve Avarların hâkimiyetinde olmayan Slav, Bulgar ve Gepitlerle ittifak kurmuş olabilecekleri ihtimali üzerinde dururlar. Bu konuda Barisiç şunları belirtmektedir: "Theophanes'in tarzı yönünden bir hayli karmaşık bir cümleye bakarak, Cahrbaraz'ın sadece Avarlar ile değil Bulgarlar, Slavlar ve Gepitlerle de dostluk anlaşması imzaladığı sonucunu çıkarabiliriz. Buradan hareketle, Stanojevic, *Vizantiya i Srbi*, II, 211, adlı eserinde 626 yılının başında, Aşağı Tuna'daki Özgür Slavların Persler ve Avarlarla bir ittifak anlaşması imzaladıklarından bahseder. Öte yandan, Theophanes'ta kapalı bir şekilde değinilen bu hususu Scylitzes, éd. Bonn, I, 727, 11-15, benzer bir şekilde ele alsada daha güzel bir üslupla işlemiştir. Buna göre Sharbaraz'ın daha önce Slavlar ve Gepitler ile beraber hareket etmekte olan Avarlar ile ittifak kurduğu sonucu çıkarılabilir. Theophanes'in Bulgarlar, Slavlar ve Özgür Gepitler konusundaki iddiası daha eski yazarların çoğuna aykırı düşmektedir. Tek bir örnek verelim: Gepitler bağımsızlıklarını 567 yılında kaybetmişlerdi." Kaynaklar için Bkz. Barišić, *a.g.m.*, s. 374-376.

sıralayabiliriz: Kuşatmanın amacı ve nedenleri, çarpışmaların seyri, sayısal durum ve iki ordunun silah gücü, hakanın ordusunun etnik dağılımı ve Avar yenilgisinin başlıca sebepleri. Avarların bu girişimi Bizans ve doğu kaynaklarında kendisine geniş yer bulmuştur. Zira İstanbul'un Avar hakanı tarafından kuşatılması o günkü şartlarda bölgenin önemli olaylarından biri olarak görülmektedir. Bu kuşatma Bizanslıları çok derinden etkilemiş ve hafızalarına kazınmıştır. Kuşatmanın kaldırıldığı 7 Ağustos tarihi, dini ve ulusal bir bayram havasında ayinler düzenlenerek ve ilahiler okunarak kutlanmıştır¹⁴.

Bazı müellifler, Avarların İstanbul'u kuşatmalarının sebebini yağma, Bizans iktidarının ve zenginliğinin parçalanması, ezilmesi ve yok edilmesi olarak görürler. Ancak burada bir gerçek var ki o da Avarların paraya itibar etmemeleridir. Kuşatmanın kaldırılması karşılığında hakana sayısız hediye ve yüklü miktarlarda para önerilmiş ise de hakan bütün bunları reddetmiştir. Kuşatmanın başarısız olması ve Bizans ordusunun karşı tehdidine maruz kalmasına rağmen hakan ısrarından vazgeçmemiş ve daha sonra tekrar geleceğini söylemiştir. Parayı reddetmesi, kuşatmanın para için yapıldığı yalanını açıkça ortaya koymaktadır. Kuşatma ve kazanma hürsünü Avar hakanlarının karakteristik özelliği olarak kabul edebiliriz¹⁵.

Avarlar, Bizans topraklarına girdiklerinde imparatorluğun Avrupa kısmını ele geçirme niyetindeydiler. Onlar, ne para ne de ganimet peşinde idiler. Sadece İstanbul ve Balkanların tamamını hâkimiyetleri altına almak istiyorlardı¹⁶. Bu yüzden de Pers (Sasani) kışkırtmaları neticesinde Avarların İstanbul'u kuşattıkları şeklinde ileri sürülen tezin hiçbir dayanağı yoktur¹⁷.

Bizans'ın Avar devletine bağlı farklı kavimler arasına soktuğu nifak tohumları 622 yılına doğru etkisini göstermeye başlamıştır. 622 yılında Bohemya ve Moravya'daki Slavlar, isyan ederek uzun bir mücadeleden sonra ilk Slav devletini kurdular. Bu başarı, diğer milletler açısından, Avar imparatorluğu için

¹⁴ F. Barišić; "Le Siège De Constantinople Par Les Avars et Les Slaves En 626", *Byzantion*, Tome XXIV (1954), Reprinted in Nendeln-Liechtenstein 1966, s. 371.

¹⁵ Andreas N. Stratos; *Byzantium In The Seventh Century I 602-634*, Trans: M. Ogilvic - Grant, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1968, s.178.

¹⁶ A.N. Stratos, *a.g.e.*, s. 179.

¹⁷ Bailly, *a.g.e.*, s. 127.

ölümcül bir tehlike oluşturmuştur. Avarlar öfkelerini bu çok tehlikeli gidişatın, sorumlusu olarak gördükleri Bizans'ın üzerine yönelttiler. 623 yılında Bizans'a karşı büyük bir taarruz düzenlediler. Öyle ki bu taarruz Bizans'ı görülmemiş bir tehlikeye soktu. Heracleios, Perslere karşı kazandığı zaferden sonra seferini keserek çok hızlı bir şekilde İstanbul'a döndü. Durumun vahametine rağmen o sırada Küçük Asya'da bulunan orduyu geri çağtırmaktan kaçındı. Daha önceden de başvurduğu haraç ve vaatleri tekrarladı ve neticede de istediğini aldı: Avarlarla yeni bir anlaşmaya vardı¹⁸.

Pers İmparatorluğu (Sasaniler) Bizans üzerine gitmekte kararlı idi. Hükümdar Hosrev (Şehinşah Hüsrev II, 590-628), bütün El-Cezire, Filistin ve Suriye'yi ele geçirdiği yıllarda komutanı Sharbaraz (Şahrvarâz)'ı 50.000 kişilik ordu ile Bizans üzerine gönderdi. Bunun üzerine Heracleios ordusunu üçe ayırdı: Ordunun bir kısmını başkentte bıraktı. Diğer bir kısmının başına kardeşi Theodore'u geçirerek Pers komutan Sain ile savaşmaya gönderdi. Geriye kalan ordunun başına da kendisi geçerek Lazika bölgesine gitti. Heracleios, iki Pers ordusunun Anadolu'ya doğru geldiğini biliyordu. Fakat hangisinin İstanbul kuşatmasına katılacağını bilmiyordu. Bu yüzden İstanbul'a giden en yakın yolun Karadeniz üzerinden giden yol olduğunu ve kuşatmaya gidecek Pers ordusunun oradan geçeceğini düşünerek ordusuyla birlikte o bölgeye gitti. Şehrin tehlikede olduğunu öğrenince, Trabzon'dan gemilerle ordunun en güçlü birliklerini İstanbul'a gönderdi ve derhal surların güçlendirilmesi talimatını verdi¹⁹.

İmparatorun Karadeniz bölgesine gelmesinin bir sebebi de muhtemelen Hazarlarla ittifak görüşmeleri yapmak istemesi idi²⁰. Bazı müellifler Heracleios'un İstanbul'a gitmemesini Anadolu'da dört yıl boyunca aldığı yerleri geri vermeyi istememesine, bazıları ise tehlikenin önemsiz olduğunu düşünmesine bağlarlar²¹.

Avarlar Trakya'dan İstanbul'a doğru yaklaşırken, Sharbaraz da Boğaz'a gelmiş ve Haziranın ilk günlerinde Kadıköy ile Üsküdar arasında karargâh kurmuştu. Paschale kroniğinde, Perslerin Kadıköy ve çevresine yerleşmelerinin, Avarların İstanbul'a gelmele-

¹⁸ Stratos, *a.g.m.*, s. 371.

¹⁹ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 174.

²⁰ Turtledove, *a.g.e.*, s. 22.

²¹ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 175.

rinden günler önce olduğu şeklinde geçmesine karşılık, bazı kaynaklarda üç gün önce veya birkaç gün önce olduğu şeklinde de kayıtlar vardır²². Atlı süvarileri ve savaş arabaları olan Pers ordusu komutanı Sharbaraz, bir taraftan Kadıköy'deki kenar mahalleleri, ibadethaneleri ve sarayları yaktırırken, diğer taraftan Avarların gelmesini bekleyip kuşatmanın detaylarını planlamıştır²³.

Heracleios muhtemelen 626 yılının Mart veya Nisan'ında *Patrick Athanasios (Akathistos)*'u diplomatik yollarla anlaşmak üzere Avarlara göndermiştir²⁴. *Barisiç*, Athanasios'un elçi olarak gönderilmesini yanlışlıkla onların Avarların İstanbul önlerinde görülmelerinden sonra olduğunu belirtmektedir. Ancak bu durum Paschale kroniğine göre de yanlıştır. Çünkü Paschale Avarların İstanbul surlarında görünmelerinden sonra elçilik heyetinin döndüğünü belirtir. Yani Athanasios'un Avarlar tarafından hapsedildiğini ve gönderilen elçilerin rahatsız edildiklerini söylemesi doğru değildir. Athanasios, elçilik görevine çıktığında başkentini güçsüzlüğünü biliyordu. Fakat güçlendirilmesi için gönderilen ordudan ve tamiratın bitirilmesi konusundaki emirlerden haberi yoktu²⁵.

Perslerin Avarlarla nasıl temasa geçtikleri ya da nasıl anlaşmaya vardıkları bilinmemektedir²⁶. Hiçbir kaynakta bu ittifakın nasıl başladığı, geliştiği ve şartları konusunda bilgi bulunmamaktadır. Sadece bu ittifakın gerçekleştiği ve sonuçlarının ne olduğu konusunda Bizans kaynaklarında bilgiler vardır. 622-628 yılları arasında meydana gelen Bizans-Pers mücadelesi Avarlara yeni bir fırsat sunmuştur. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki ittifak önerisinin kimden geldiği konusunda da şüpheler vardır. Bazı müellifler Perslerle mücadele halinde olan Avarların fırsattan istifade ederek kuşatmaya giriştiklerini ve Perslerden

²² A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 177. Perslerin Kadıköy'e gelmeleri hakkında teferruatlı bilgi için bakınız: Harry Turtledove, *a.g.e.*, s. 22, A. Christensen; *L'Iran Sous Les Sassanides*, Copenhagen, 1936, s. 443. Ayrıca bkz. Georg Ostrogorsky; *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: F. Işıltan, 4. Baskı, TTK, Ankara, 1995, s. 96. Walter E. Kaegi; *Heracleios Emperor Of Byzantium*, s. 133 vd.

²³ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 177. Ayrıca bkz. *Chronicon paschale*, s. 716; Theod. Sync, s. 8, 31 ; Pisides *Bellum Avaricum*, v. 401.'den nakleden Barišić, *a.g.m.*, s. 378.

²⁴ Walter E. Kaegi, *a.g.e.*, s. 133.

²⁵ A.N. Stratos, *a.g.e.*, s. 174.

²⁶ Stratos, *a.g.m.*, s. 372.

destek istediklerini söylerlerken²⁷, bazıları da Perslilerin, Bizans'ın gün geçtikçe artan baskısını kırmanın en iyi yolunun, Avarlarla birlikte Bizans'ın başkentine ortak bir saldırıda bulunmak olduğunu fark ettiklerini ve önerinin Perslerden gelmiş olabileceğini ima ederler²⁸. Persler ve Avarların İstanbul'u kuşatmak üzere anlaşmaya vardıkları²⁹ ve birbirlerinin hareketlerinden haberdar oldukları ve ona göre davrandıkları konusunda hiçbir şüphe yoktur³⁰. Bazı kaynaklarda Heracleios'un Pers-Avar ittifakından haberdar olduğu ifade edilir³¹. Sonuç olarak, 626 yılı Avar ve Persliler kadar Bizans için de kritik bir tarih haline gelmiştir. Her üç imparatorluk da hararetle bir savaşa hazırlanmışlardır³². Avarlar, Heracleios'un ve ordusunun Perslerle olan mücadelesinden istifade ederek, kararlı bir şekilde Bizans'ın Avrupa yakasında kalan topraklarını almak üzere *Bayan* hakanın büyük oğlu olan hakanın önderliğinde, Bizans topraklarına saldırmışlardır³³.

29 Haziran 626'da 30.000 kişi olduğu tahmin edilen Avar ordusunun öncü kuvvetleri, Trakya'dan Edirne'ye oradan da Uzun Sur'a³⁴ gelmişlerdir. Kendilerini burada gösterdikten sonra geri çekilerek on gün boyunca görünmemişlerdir. Aslında Avarların bu hareketi Bizanslıları yanıltmak için yapılmış planlı bir hareketti. Birkaç gün sonra, garnizonda kanlı bir savaş sürerken, kuvvetli bir Avar gücü Galata'ya gönderilmiştir. Avarlar, Galata'ya

²⁷ Vasiliev, *a.g.e.*, s. 261.

²⁸ Howorth Pers komutan Sharbaraz'ın Avarlara elçi göndererek İstanbul kuşatması için ittifak önerdiğini belirtir. Bkz. H. H. Howorth; "The Avars", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. XXI, Part IV, London, 1889, s. 781. Yine bu konuda İ. Kafesoğlu şu bilgiyi verir: "Hüsrev, Avarlarla siyasi temaslar sağlayarak Bizans'ın başkentini müştereken muhasara ve zabtı üzerinde müzakereler yapıyordu." Bkz. İ. Kafesoğlu; "XII. Asra Kadar İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, Cilt III, İstanbul, 1957, s. 7. Ayrıca bkz. Stratos, *a.g.m.*, s. 371

²⁹ René Grousset; *L'Empire Des Steppes*, Payot, Paris, 1939, s. 229.

³⁰ Kaegi, *a.g.e.*, s. 134.

³¹ A.N. Stratos, *a.g.e.*, s. 173.

³² Stratos, *a.g.m.*, s. 372.

³³ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 180.

³⁴ Uzun Sur: İstanbul şehrinden 40 km. kadar uzakta, Marmara ile Karadeniz arasında, imparator Anasthasios I (491-518) tarafından yaptırılmıştı. Bkz. Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 7.

ulaştıklarını yaktıkları ateşlerle Perslilere haber vermişlerdir. Persliler de cevaben ateş yakarak mesajı aldıklarını bildirmişlerdir³⁵. Nitekim Avarların gittiğini zanneden Bizans kuvvetleri surlardan çıktıklarında birdenbire Avar ordusu ile karşı karşıya kalmışlardır. Avarlar, Bizans askerlerinin bir kısmını öldürmüşler bir kısmı da esir almışlardır³⁶. Dehşete düşen ve endişelenen şehir yöneticileri, Athanasios'u hakana yollayarak saldırıdan vazgeçmesi şartıyla tüm isteklerini kabul ettiklerini bildirmişlerdir³⁷. Fakat hakan henüz Edirne'de iken Athanasios'u bir mektupla İstanbul'a göndermiş ve ona "Avar ordusunda gördüklerini ve askeri güçlerini anlatmasını" söylemiştir. Hakan'ın teklifi ve Athanasios'un anlattıkları kuşatma altındaki iktidar güçlerini galeyana getirmiştir. Bizanslı yöneticiler Athanasios'u hakandan korkmak ve gücünden etkilenmekle suçlanmışlardır. Buna karşılık Athanasios, hakanın kendisini göndermeden önce yer değiştirdiğini ve nerede olduğunu bilmediğini ifade etmiştir³⁸.

Avarlar öncü birliklerinin çoğunu on gün boyunca yani 8 Temmuz'a kadar *Proponti* (Marmara Denizi-Boğaz)'ni yakınlarındaki *Melantios* bölgesinde bekletmişler ve zaman zaman da şehre keşif devriyeleri çıkarmışlardır. Bekleyiş sırasında, bir tarafta Patricius *Bonos*, şehrin savunmasını güçlendirecek hazırlıkları yaparken, Patrik *Sergios*, halkı müdafaa konusunda teşvik etmiştir. On gün sonra Avarlar küçük müfrezelere ayrılarak hücum ettiler. Bu vur kaç sırasında birçok Bizanslı esir alındı. Sur içindeki askerler, esirleri kurtarmak için karşı saldırıya geçtiler de muvaffak olmadılar. Bu esnada Avar ve Bizans ordusu ciddi kayıplar verdi. Avarlar, şehrin çevresini ateşe vererek "*Valens*"³⁹ adıyla bilinen su kemerlerini yıktılar. Daha sonra 1000 atlı askerden oluşan birlik, Galata'daki kutsal "*Maccabees*" kilisesi yakınlarına geldi. Perslere

³⁵ Stratos, *a.g.m.*, s. 372.

³⁶ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 8.

³⁷ *Chron. pasch.*, s. 718.'den nakleden Barišić, *a.g.m.*, s. 378.

³⁸ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 183. Kafesoğlu bu konuda şunları yazar: "Avar öncü birliklerinin yaklaşması üzerine Bizans Athanasios'u elçi olarak gönderir. Fakat hakan büyük ordusuyla beraber henüz Edirne civarlarındaydı. Bir süre Avar karargâhında bekletilen Athanasios hakanı göremeden ağır bir vergi karşılığında iade edildi"

³⁹ Theophanes Constantin Vin (741-775) 766 yılında, Heracleios dönemine dek kullanılan ve Avarlar tarafından yıkılan Valens su kemerini tamir ettirmeye başladığını aktarır. Valens su kemeri 368 yılında yaptırılmıştı. Bkz. Barišić, *a.g.m.*, s. 379, dipnot 3.

Galata çevresinde olduklarını bildirmek için büyük ateş yaktılar. Persler de ateş yakarak cevap verdiler, böylece iki taraf arasında bağlantı sağlanmış oldu⁴⁰.

O günlerde Avar ve Perslerin niyetlerini haber alan imparator Heracleios, şehrin müdafaasına dair emirlerini taşıyan bir bölük askeri de İstanbul'a göndermiştir⁴¹. Bu sırada İstanbul'u 12.000 kişilik orduyla Bonos yönetiyordu⁴².

Patrik Athanasios aracılığı ile hakan, Edirne'den İstanbullulara kendisini yumuşatabilmeleri ve insafa gelip geri dönmesini sağlamaları için yapmaları gerekenleri iletmiştir⁴³. Birkaç gün sonra patricius Bonos ve diğer yargıçlar ilk andaki zayıflıklarından sıyrılıp, ellerindeki kuvvete daha da çok güvenir olmuşlar, Athanasios ile "*Hakan hayduduna garnizona ve şehre yaklaşması yönünde meydan okuyan*" bir mesaj yollamışlardır⁴⁴. Bizans, hakan'a elçi göndermişse de Barışçı hakanın bu elçiyi kabul etmediğini yazmaktadır⁴⁵. Aslında hakan elçiyi değil teklif edilenleri kabul etmemiştir. Hakan, şehrin ve halkın teslim olmasıyla ancak geri çekilebileceğini söylemiş ve Athanasios'un şehre dönmesine müsaade etmiştir⁴⁶.

Paschale kroniğine göre 26 Haziran 626'da İstanbul'a gelen Avar ordusu, 30.000 kişiden müteşekkildi. Pisides'de bu rakam 80.000'dir. Theodoros Synkellos ise rakam vermez ancak sayısız on binlerce ifadesini kullanır⁴⁷. Bir başka kaynak da Theodore Synkellos'un her bir Bizans askeri için on Avar askeri düştüğünü belirttiğini ifade ederek Avar ordusunun 120.000-150.000 kişiden ibaret olduğunu belirtir⁴⁸.

Saldırı için seçilen zaman avantajlıydı. Duvarlar zaten düşmeye başlamış ve şehir alınabilir hale gelmişti. 447 yılındaki

⁴⁰ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 182.

⁴¹ Theod. Sync, s. 6, 28 - 8, 16 ; Pisides *Bell. Avar.*, v. 260-292; Theophanes, s. 315, 11-16.'den nakil Barišić, *a.g.m.*, s. 378.

⁴² Kaegi, *a.g.e.*, s. 134.

⁴³ *Chron. pasch.*, s. 718.'den naklen Barišić, *a.g.m.*, s. 379.

⁴⁴ *Chron. pasch.*, s. 718-719'den naklen Barišić, *a.g.m.*, s. 379.

⁴⁵ *Chron. pasch.*, s. 719, 1-4' den naklen Barišić, *a.g.m.*, s. 379.

⁴⁶ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 183.

⁴⁷ Kaegi, *a.g.e.*, s. 136.

⁴⁸ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 184.

depremde⁴⁹ ağır hasar gören Marmara denizi kenarındaki surlar, tamir edilse de yeterli olmamıştı. Bütün şehir halkı surların güçlendirilmesine yardım ediyordu⁵⁰. İstanbul önünde çabuk bir zafer elde etmeyi hesaplayan hakan kendinden önce 586 yılında Selanik'i kuşatan selefinin yaptığı gibi çok sınırlı miktarda erzaka sahipti. Stratejik hazırlıklardaki bu ihmâl, yenilginin en başta gelen sebebi olacaktır. Zira erzak eksikliği hakan'ı operasyonları hızlandırmaya itmiş, zamanı gelmeden nihai saldırıyı yapmaya ve ilk yenilgiden sonra vazgeçmeye zorlamıştır⁵¹. Hakanın kara ve deniz kuvvetlerinin çoğunluğu Slavlardan oluşuyordu. İlk saftaki hafif piyadeler ve tek küreklilerdeki kürekçiler Slav idi. Zırhlı süvari ve muhtemelen ikinci saftaki zırhlı piyadeler Avarlardan oluşuyordu. Tek küreklilerdeki mürettebat Bulgarlar ve Gepitlerden meydana geliyordu. Kuşkusuz hakanın ordusunda başka milletlerden de askerler bulunuyordu. Hücum gücü, ordunun çoğunluğunu oluşturan Slav kabilelerin aşağı konumu, ordunun pek çok milletten oluşması Avarların yenilgisini hazırlayan birçok sebep arasında gösterilebilir⁵².

29 Temmuz salı sabahı hakan şehir surlarını inceledi ve kuşatma emri vererek surların batı yönünde 80.000 adamı ile belirledi⁵³. Savaşın kısa süre sonra başlayacağını tahmin eden majister Bonos, derhal garnizonu teftiş etti ve son emirlerini verdi. Kilisenin yüksek görevlileri arasında yapılan bir toplantıda patrik Sergios de surlarda yer aldı. Surların dibinde toplanan birliklerin tek bir görüntüsü bile izleyenleri korkudan titretmeye, akıllarını başlarından almaya yetiyordu. Çünkü Karadeniz'den Marmara'ya kadar uzanan tüm alanı süvari bölükleri, piyadeler ve katarlar,

⁴⁹ R. Mantran; *İstanbul Tarihi*, Çev: T. Tunçdoğan, İstanbul, 2001, s. 42.

⁵⁰ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 175.

⁵¹ Hakan ricat etmeden hemen önce, şehre yolladığı mesajda bundan söz etmektedir. Kronik Paschale, s. 725, 11-14.'den naklen Barišić, *a.g.m.*, s. 392.

⁵² Barišić, *a.g.m.*, s. 394.

⁵³ Paschale Kroniğine izafeten hakan'ın kuşatma sırasındaki bir mücadele esnasında şu sözleri sarfettiği söylenir: "Surların etrafında yalnız başına yürüyen sade giyimli bir kadın görüyorum". Bu ifadeden hareketle hakanın, şehrin kurtarıcısı olarak ilan ettikleri kutsal Meryem'i gördüğü ima edilmektedir. Bkz. Aikaterina Christophilopoulou; *Byzantine History 610-867*, Tome II, Trans: T. Cullen, Adolf Hakkert Publisher, Amsterdam, 1993, s. 23.

adeta bir arı sürüsü gibi kaplamıştı. Güneş parlıyordu, özellikle zırhlı süvarilerin ve piyadelerin silahlarının parıltısı, Avarların görünüşlerindeki korkutucu havayı arttırıyor, izleyenleri daha da dehşete düşürüyordu. Tüm hazırlıklara rağmen, gün savaşız geçti. Akşam hakan'ın ordusu kampa çekildi. O ana kadar birkaç küçük çarpışma gerçekleşmiş, Avarlar birkaç tane mancınık kullanmışlardı. O ana dek acele ediyor görünmüyorlardı. Üçüncü güne kadar saldırıya geçmediler⁵⁴.

Ertesi gün, 30 Temmuz'da, Avarlar kalkanlardan oluşan hareketli siperleri getirdiler ve savaş hazırlıklarına giriştiler. Hakan, şehirden erzakını istiyordu. İmparatorun oğlu *Constantin* (Konstantinos III, 641) istediklerini sundu ama bu da hakan'ın düşmanlığını dindirmeye yetmedi⁵⁵.

31 Temmuz'da Avarlar hücum ettiler. 1 Ağustos'ta bir düzine kuleyi *Polyandriou* ve *Romanos* (Topkapı) kapılarının arasındaki surların karşısına yerleştirdiler. Bu esnada Bonos gitmeleri için para teklif etti ise de bu teklif Avarlar tarafından kabul görmedi⁵⁶.

Üçüncü gün, 31 Temmuz'dan itibaren asıl muhasara başladı⁵⁷. Haliç'ten Marmara denizi sahillerine kadar dağılmış olan Avar ordusu, bütün surları koçbaşları ve diğer tahrip aletleriyle duvarları, kapıları yıkmaya uğraştılar. Avarlar on beş gün boyunca surları koçbaşları ile dövmüşlerdir⁵⁸. Buna mukabil Bizanslılar boş durmuyor burçlardan mızrak, taş ve ok atarak kendilerini savunuyorlardı⁵⁹. Şafak sökerken hakan "*Gök gürlemesinin eşliğindeki fırtına gibi*" gibi tüm surlara yüklendi. Birliklerinin çoğunu, saldırının en can alıcı kısmı için Pempton (Sulukule) ve Polyandriu kapıları arasına yerleştirdi. Savaş hattında hafif silahlı Slavlar, ikinci safta ise Avarların kendilerinden oluşan çelik zırhlı piyadeler bulunuyordu. Surların diğer kesimlerinde genelde Slav savaş-

⁵⁴ Theod. Sync., s.9, 12-28 ; *Chron. pasch.*, s.719, 5-8'den naklen Barišić, *a.g.m.*, s. 379-380.

⁵⁵ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 184. Ayrıca bkz. Theod. Sync., s. 9, 28-36'den naklen Barišić, *a.g.m.*, s. 380.

⁵⁶ Kaegi, *a.g.e.*, s. 137.

⁵⁷ "Savaş on birinci günün sabah saat beşine kadar sürer". Bkz. A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 184.

⁵⁸ Bailly, *a.g.e.*, 127

⁵⁹ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 8.

çılar savaşıyorlardı⁶⁰. Sabahtan itibaren Azize Meryem'e adanan aynı isimdeki kilise ile aynı yerde bulunan Pege bölgesinde (Silivri Kapı), muhtemelen Slavlardan oluşan barbar kuvvetleri ağır kayıplara uğradılar. Bu, İsa'nın yardıma geldiğine inanan, müdafilerin moralini daha da yükseltti. Karşılıklı olarak sapan ve oklarla savaşılan güçler, eşit şartlarda mücadele ediyorlardı. Karanlığın basmasına yakın, Avarlar, surları kuşatma cihazları ve hareketli siperleri ile zorlamaya başladılar ama sadece birkaç tanesini yerleştirmeyi başarabildiler⁶¹.

Aynı akşam hakan mancınıkların surlar boyunca kurulmasını emretti. Avarların Polyandriou ve St. Romanos (Topkapı) kapıları arasında 12 adet yüksek kule yerleştirmesi, Bizans'ı zor durumda bıraktı. Komutan Bonos, askerleri surlara çıkararak kuleleri de-virmelerini emretti⁶².

Avarlar dördüncü gün, 1 Ağustos'ta, mancınıkları harekete geçirdiler. Bunlarla duvarları dövüp, garnizonu bombardımana tutmayı düşünüyorlardı. Aynı gün içinde filolarının bir kısmı Haliçteki St. Callinicos köprüsü yakınlarına hareket etti. Bu kesime kayalıklar yüzünden Bizans donanmasının ağır gemileri yanaşamıyordu. Bizans filosu cevap olarak ProPontis (Marmara Denizi-Boğaz) yolunu kapattı⁶³. Kuşatma araçlarının çoğu ana saldırı bölgesine, birbirlerine çok yakın duracak şekilde yerleştirilmişti. Böylelikle müdafiler surların iç noktalarına çok sayıda savunma aracı yığmak zorunda kalmışlardır. Sadece Polyandriu kapısından, Romanos kapısına kadar olan kısımda 12 tane ağaçtan kule yükseliyordu. Yükseklikleri hemen hemen en yüksek surlara eşitti ve aynı katapultlar gibi ateşe dayanıklı deri kaplıydılar. Toplanma ve kuşatma araçlarının kaldırılması hızla olup bitmişti çünkü yeterince işgücü mevcuttu ve hakan gerekli malzemelere sahipti. Arabalarda getirttiklerini yıkılan evlerde hazırlatıyordu. Yine de çalışmalar müdafilerin direnişi yüzünden sekete uğruyordu. Bir denizci, hareketli makaralı bir vinç inşa etmişti, müdafiler hakanın hareketli kulelerinden birkaçını yakmıştı. Ayrıca, Bizans piyadesi Avarları birkaç noktada geri püskürt-

⁶⁰ Pempton ile Polyandriu kapıları arasında kalan kısmın uzunluğu yaklaşık bir kilometredir ve Theodosius surlarının göbeğini oluşturur. Bkz. F.Barišić, *a.g.m.*, s. 380.

⁶¹ Barišić, *a.g.m.*, s. 381.

⁶² A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 185.

⁶³ Stratos, *a.g.m.*, s. 373.

müştü. Fakat hakan, Haliç'te başarılı bir operasyon yürütmüştü. Kentin donanması Haliç'e hâkim olsa da o gün beraberinde getirdiği kayıkları, Bizans donanmasının erişemeyeceği bir yer olan St. Callinicos kapısı yakınlarından Haliç'e sokmayı başarmıştı.⁶⁴

Barbar sandallarının körfezde serbest manevra yapmasını engellemek için, şehir donanmasına ait gemiler, *St. Nicolas*'dan diğer yakadaki *St. Canon*'a kadar tüm alan boyunca karşı pozisyon aldılar⁶⁵. Altın Boynuz'a (Haliç) giren Slav kayıkları, bozguna uğratıldı. Bunun üzerine hakan, çekilmek zorunda kaldı⁶⁶. Komutan Bonos, bunun üzerine hakan'a, yüklü bir haraç ve vergi ödenmesi karşılığında dördüncü defa kuşatmayı kaldırmasını teklif etti. Fakat hakan bu teklif karşısında, kendisinden şehir halkının mallarını almadan şehri terk etmesini istedi⁶⁷.

2 Ağustos cumartesi günü akşamı hakan, Constantin'den kendisinden ne istediklerini bildiren elçiler göndermesini istedi. Yapılan toplantının ardından Bizans beş kişilik bir heyet göndermeyi kararlaştırdı. Bu heyette Patrik *Georgios*, *Athananos*, *Theodosos*, *Theodoros Synkellos* ve *Commerkiaros*'lu *Theodoras* yer aldılar⁶⁸. Elçilik heyeti, hakanın huzuruna geldiğinde veliaht imparator Constantin adına hediyeleri takdim etti. Bizans heyeti, bu sırada hakanın huzurunda bulunan Pers elçilerini görünce rahatsız oldu. Heyet isteklerini hakana bildirdi ancak Bizanslıların talepleri kabul görmedi. Bu sırada hakan Sharbaraz'ın üç elçisi ile beraber bulunuyordu. Keza hakan, Bizans elçilerine oturmalarını bile söylemedi⁶⁹. Avar hakanı solda ayakta duran Bizanslılara hitaben Perslerin kendilerine yardım etmek üzere 3.000 asker gönderme

⁶⁴ Barišić, *a.g.m.*, s. 382.

⁶⁵ Chron. pasch., s. 720, 15 - 721, 3'den edinilen bilgiye göre sandallar, hakan tarafından, arabaların üzerinde taşınarak getirildi. Scylitzès ise (Cedrenus, I, 728) Avarların Tuna yoluyla çok sayıda sandal getirdiklerini aktarmaktadır. St-Callinique köprüsü Keras körfezinin kuzey kısmında, Kağıthane deresinin ağzında bulunuyordu. L'église de St-Nicolas kilisesi Ayvansaray'da bulunuyordu. St-Conon kilisesi ve manastırı ise körfezin karşı kıyısında muhtemelen Kasımpaşa sirtlarında bulunuyordu. Bkz. Barišić, *a.g.m.*, s. 383.

⁶⁶ Norman H. Baynes; *Byzantium, An Introduction To East Roman Civilization*, The Clarendon Press, Oxford, 1962, s. 11.

⁶⁷ Chron. pasch., s. 720, 10-15.'den naklen Barišić, *a.g.m.*, s. 383.

⁶⁸ H. H. Howorth; "The Avars", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. XXI Part IV, London, 1889, s. 783.

⁶⁹ Barišić, *a.g.m.*, s. 383.

hazırlığında olduklarını söyledi ve şehri derhal teslim etmeleri durumunda halkın özgürce şehirden çıkabileceklerini belirtti. Heyetin başkanı Patrik Georgios, şehrin tehlikede olmadığını ve Bizans ordusunun yaklaştığını söyledi. Bunun üzerine hakan “balık gibi yüzerek veya kuş gibi uçarak kaçsanız da sizleri yakalayacağım” tehdidinde bulundu⁷⁰. Bizanslılar hakanın tekliflerini reddederek tek verebileceklerinin para olduğunu tekrarladılar⁷¹ ve çadırı terk ettiler⁷². Elçilik heyeti dönüşte olanları Bizanslı komutanlara anlatarak hakanın kararlı olduğunu ve savunmanın zorlu geçeceğini bildirdiler⁷³.

Hakan'ın huzuruna çıkanların hepsi üzgün ve son derece endişeliydi. Pers birliklerinin geçişine karşı Boğaz'daki devriyelerin sayısını artırmanın iyi olacağına karar verdiler⁷⁴. Bizanslılar, cumartesiye pazara bağlayan gece, Persli generalleri ordugâhlarına dönerken Boğaz'da yakaladılar ve Bebek yakınlarında üç elçiyi hapsedtiler. Elçilerden birinin kafasını diğerinin de kollarını keserek, birbirine bağlanmış vaziyette Avar hakanına gönderdiler. Üçüncü elçi bir gemi ile Kadıköy'e götürülerek Perslere gösterildi ve daha sonra da boynu vurularak Pers ordugâhına gönderildi⁷⁵.

3 Ağustos pazar akşamı hakan kamp merkezine döndü, yiyecek ve içecekleri yine kuşatma altındaki şehirden gönderiliyordu⁷⁶. Aynı gecenin şafağında, hakanın bizzat yönettiği bir harekâtla⁷⁷ Slavlı gemiciler, teknelerle Bebek'ten açılarak Küçük Asya kıyılarına yöneldiler. Ama kısa bir süre sonra kendilerini yakınlardaki küçük bir koya saklanmış Bizans filosu ile savaşırken buldular. Bu eşit olmayan savaşta teknelerden oluşan filo battı ve mürettebatı ya öldürüldü ya da boğuldu⁷⁸.

Gün boyunca çarpışmalar ve Avarların bölgesel saldırıları surlar çevresinde birbirini takip etti. Persli müttefiklerle dolu Slav

⁷⁰ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 186.

⁷¹ Stratos, *a.g.m.*, s. 373.

⁷² Barišić, *a.g.m.*, s. 384.

⁷³ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 189.

⁷⁴ Barišić, *a.g.m.*, s. 384.

⁷⁵ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 9. Barišić, üçüncü elçinin kafasının Perslere gönderilmediğini sahile atıldığını belirtir. Bkz. *Chron, pasch.*, s. 723, 5-15'den naklen Barišić, *a.g.m.*, s. 384.

⁷⁶ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 189.

⁷⁷ Stratos, *a.g.m.*, s. 373.

⁷⁸ Barišić, *a.g.m.*, s. 385.

teknelerinin, bizzat hakanın gözetiminde Bebek civarından boğazı geçtikleri haberi şehre ulaştı. Bunu önlemek üzere 70 kadar gemi, ters rüzgâra rağmen karanlık basarken şehir limanından ayrıldı ve Bebek'e doğru yöneldi. İşte tam bu dakikalarda hakan, surların yakınlarında bulunan ordugâhına vardı. Muhtemelen onu yatıştırmak için şehirden kendisine yiyecek ve şarap gönderilmiştir. Ama Avarların önderlerinden biri olan *Hermitzis* kısa süre sonra Polyandriu kapısına geldi ve Romalıları önceki gün yemeklerini hakan ile beraber yemiş olanları yani Pers elçilerini öldürdüklerinden dolayı kınadı. Ancak surlardan ona şöyle bir cevap geldi: "Söylediklerin bizi hiç etkilemedi!"⁷⁹.

Yedinci ve sekizinci gün (4-5 Ağustos, Pazartesi ve Salı) hakan son saldırı için hazırlıklarını aceleyle bitirdi. Surlar etrafında birkaç küçük çaplı çarpışma gerçekleşirken ordunun geri kalan kısmı hızla ahşap kuleleri ve diğer kuşatma araçlarını inşa ediyor ve yükseltiyordu. Keras Körfezinin (Haliç) kuzey kısmı çoktan teknelerle kaplanmıştı. Şimdi ise gemiler toplanıyor ve hoplitler gemilere bindiriliyordu. Bu zaman zarfında hatırı sayılır miktarda zırhlı Avar süvarisi Boğaz kıyısında toplanmış, Pers süvarisine kendini gösteriyordu⁸⁰.

Perslerin mücadele için karşıya geçtiklerine ve savaştıklarına dair bilgi yoktur. Sadece A. Stratos Perslerin karşıdan karşıya geçirilirken öldürüldüklerine dair şunları belirtmektedir: "Pazartesi sabahı, devriye gezen Bizans filosuna rağmen, filonun hareketleri tersten esen rüzgâr yüzünden kısıtlanmıştı, Slavlar Bizanslıları aştılar ve karşı kıyıya geçtiler. Amaçları Persliler için ulaşım sağlamaktı. Durum İstanbul için tehlikeli bir hale gelmeye başlamıştı. Eğer Persler, Bizans ordusu yardıma gelmeden harekete geçebilselerdi şehir düşme tehlikesiyle karşılaşabilirdi. Elinde Haliç'teki ve Perslileri karşıdan karşıya geçiren Slavları izleyip engellemeye yetecek kadar gemisi olmayan garnizon komutanı Bonos, büyük bir çabayla diğer gemileri silahlandırmaya girişti⁸¹. Perslileri nakletme girişiminin ne zaman gerçekleştiğini bilmiyoruz. Paschale kroniğindeki üç günlük bir boşluktan dolayı ilgili tarih varsayımlara göre belirlenebilir. Bu hikâye, ilahi yazarı Theodoros Synkellos veya şair

⁷⁹ Chron. pasch., s. 723, 21 - 724, 7'den naklen Barišić, a.g.m., s. 385.

⁸⁰ Barišić, a.g.m., s. 386.

⁸¹ Stratos, a.g.m., s. 374.

*Pisides'in güncelerinden de tamamlanamamaktadır. Her halükarda, Slavlar bir Pers tümenini, Chrysoupolis(Üsküdar)'ten karşıya geçirmeyi denemişler ve Bizans filosu ile karşı karşıya kalmışlardır. Neticede gerçekleşen deniz savaşı Persliler için tam bir felakete sonuçlanmış, dört bin kadar Persli ve kesin olmayan sayıda Slav ölmüştür. Tüm gemileri batırılmıştır*⁸².

6 Ağustos Çarşamba günü bütün surlar boyunca saldırı başladı ve gece boyunca da devam etti. Hücum halindeki Avarlar büyük kayıplar verirken, savunmadaki Bizanslılar daha az kayıp veriyorlardı⁸³. 7 Ağustos Perşembe yani kuşatmanın onuncu günü surlarda ve denizde şiddetli çarpışmalar yaşandı⁸⁴. İstanbul kuşatmasında Slavların "Monoxyla" adı verilen kayıklarından faydalanılmıştır. Bu küçük deniz donanmasının Haliç'e girmesi ve oradan şehre saldırması planlanmıştır⁸⁵.

Hakan şehre savaş ilan etti ve hem denizde hem de karada saldırı emrini verdi. Surlar ve deniz savaş çığlıkları ile uğulduyordu. Borazanlar her yerde saldırı çağrısı yapıyordu. Tüm şehri savaş çığlıkları kaplamıştı. Hakan surlar altına hepsi aynı anda ateşe başlayacak mancınıklar, okçular yerleştirmişti. Keras (Haliç) körfezindeki tekneler Slavlar ve beraberlerinde getirdikleri diğer kabilelere mensup savaşçılarla doluydu. Bunun yanı sıra denizciler savaş naraları atarak şehre doğru kürek çekiyorlardı. Hakan kara ordusu ile surlarda gedik açabileceğini umuyor, teknelerdeki birliklerin ise şehrin düşmesini kolaylaştıracağına inanıyordu⁸⁶.

İlk saldırıda hakanın süvarileri Sarayburnu bölgesini ve civarını ele geçirerek mevzilendiler. Surların diğer taraflarında birlikleri savaşıyor ve ağır kayıplara uğruyordu. Ceset yığınları o denli büyüktü ki, saldırı başarısız olduğundan cesetleri ne toplayabiliyorlar ne de yakabiliyorlardı. Slav teknelerine gelince, hakan, Kâğıthane deresinin ağzından hareket

⁸² Stratos, *a.g.m.*, s. 374.

⁸³ Barišić, *a.g.m.*, s. 386.

⁸⁴ A.N. Stratos, *a.g.e.*, s. 190.

⁸⁵ Dimitri Obolensky; *The Byzantine Commonwealth Eastern Europe 500-1453*, London, 1974, s. 78.

⁸⁶ Theodoros'un aktardıklarına göre «Hakan tekneleri Slavlar ve diğer barbar kabilelerden savaşçılarla doldurmuştu.» ve «tekneler değişik barbar kabilelerden oluşmuş mürettebatı taşıyordu» Pisides Slavların yanı sıra Bulgarların da deniz savaşında yer aldıklarını aktarmaktadır. Bkz. F.Barišić, *a.g.m.*, s. 386.

ederek, şehre doğru gitmesi ve Saray burnundaki Pteron'u yakması gerektiğine inanıyordu. Bu konuda uyarılan Bonos, Pteron yakınlarına ve körfezin diğer yakasına iki ve üç kürekli gemilerden oluşan bir filonun yerleştirilmesi emrini verdi. Bunun hakan'dan bir işaret olduğunu sanan tek kürekli barbar kayıkları çığlıklar eşliğinde Sarayburnu'na doğru yola koyuldular⁸⁷. Bunu gören Bizans'a ait gemiler derhal harekete geçtiler. Birden iki yandan sıkıştırılan ve kısıpaca alınan tek kürekliler kargaşa içinde birbirlerine çarpmaya başladılar. İki ve üç kürekli gemilerdeki denizciler, Avarları önce ok yağmuruna tuttular, tekneleri bordalayıp, hakanın mürettebatını mızraklamaya ve kılıçtan geçirmeye koyuldular. Deniz kandan kıpkırmızı kesildi⁸⁸.

Hakanın denizcileri ya suda ölü şekilde yatıyor, ya da alabora olan teknelerin altında saklanıyorlardı. St-Nicolas kilisesi yakınlarında gördükleri ateşin Avarlara ait olduğunu sanan Slav kazazedelerin çoğu sudan çıkar çıkmaz Ermeniler tarafından kılıçtan geçirildiler. Atının üstündeki hakan çok yakındaki bir tepeden savaşın gidişatını izliyordu⁸⁹. Hakan'ın bulunduğu nehre

⁸⁷ Bu konuda İ. Kafesoğlu şu bilgileri verir: "Müttefik elçilerin durumuna üzülen hakan, Slav kayıklarının Haliç'ten taarruz etmesi emrini verir. Slavlar Tuna nehrinde yıllardır kayık ile meşgul olduklarından daha tecrübeli idiler. Fakat Slav sandalları batırılır. Hakan ikinci kez Khelai (Bebek) tarafındaki denizden dolaşarak hücum edilmesini ister, ancak bu kez başarısız olunur. Avar hakanı üçüncü kez hem karadan hem de denizden mücadele edilmesi için hazırlıkların yapılması talimatını verir. Avar filosu Barbyssus (Kâğthane Deresi) tarafından hücum edecek ve iki ordu Haliç'te buluşarak şehre saldıracaklardı. Fakat Patrik Sergios hazırlanan plandan haberdar olur ve Haliç'in farklı bölgelerine güçlü askeri birlikler yerleştirir. Ayrıca Avar ordusu arasındaki taarruzu başlatacak haberleşme şifrelerini öğrenen komutan Bonos özel işareti vererek Slav kayıklarının harekete geçmesini sağlar. Slavlar oyuna geldiklerinin farkında olmadan saldırıya geçerler fakat Bizans donanması bozguna uğratar. Mağlup olan ve kurtulmaya çalışan Slav askerleri denizden Blachernea kıyılarına çıkmaya çalışırken Bizans'ın Ermeni kıtaları tarafından kılıçtan geçirilmişlerdir". Bkz. İbrahim Kafesoğlu, a.g.m., s. 9.

⁸⁸ Barišić, a.g.m., s. 387.

⁸⁹ Barišić, a.g.m., s. 388.

doğru yüzebilen çok azı ise, hakanın emriyle idam edildiler⁹⁰. Kuzey yakasına geçebilenlerin ise pek azı dağlara kaçıp kurtulabildiler. Böylece Avar filosunun topyekûn yenilgisi savaşa son noktayı koydu. Nitekim Sarayburnu açıklarında denizin ceset ve boş teknelerle dolu olması bunu tasdik ediyordu. Hakan bu duruma çok sinirlendi ve denizdeki saldırıya neden sinyal verilmeden başladığını söyleyerek, denizden yüzerek gelen Slav askerlere bağırdı ve adamlarına onları öldürmelerini emretti. Hakan surlarda ve denizlerdeki askerlerinin kıymını görünce attan inip yürüyerek çadırına döndü ve burada elleriyle göğüslerine ve başına vurdu ki⁹¹, bu üzüntünün ve çaresizliğin göstergesiydi.

Mağlup olduklarını düşünen Slav ve Bulgar birlikleri yerlerini terk ederek birer birer meydanı terk ediyor ve hakanın süvarilerinin korkusuyla kaçıyorlardı⁹². Bunu gören Bizanslı askerler kapıları açarak Avar ordusunun üzerine yürüdüler. Böylece kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı. 8 Ağustos Cuma günü şafak sökmesine yakın Avar piyade birlikleri de geri çekildi. Gün doğduğunda surların önünde tek bir asker dahi kalmamıştı. Yine de pek çok yerden alevler ve dumanlar yükseliyor, tüm kenti kaplıyordu⁹³. Hakan ise kendisini çadırına kapatmıştı. Gece çöktüğünde hakanın

⁹⁰ Kuşatmanın dokuzuncu günü ve hakanın çekilmesi ile ilgili Straros şu bilgiyi verir: "Kuşatmanın dokuzuncu günü, surlar hala aşılamamış ve garnizon halen teslim olma belirtisi göstermezken, tüm surlar boyunca başlayan korkunç bir saldırı gerçekleşti. Ertesi gün, Bizanslılar Haliç'te bekleyen Slav filosunu saldırıya çektiler. Böylece hem denizde hem de karada müthiş, ama koordine edilmeyen bir savunma savaşı ortaya çıktı. Küçük gemilerden oluşan Slav filosu tamamen yok edildi ve tüm Haliç suda sürüklenen cesetler, gemi kalıntıları ve parçaları ile kaplandı. Saldırıları arasındaki koordinasyon eksikliği Hakan'ı o kadar hiddetlendirdi ki boğulmaktan kurtulan tüm Slavların öldürülmesini emretti. Şehre yapılan kara saldırısı da, saldıran tarafa verilen büyük kayıplardan dolayı başarıya ulaşamadı. Yayılan panik yüzünden çok sayıda Slav ve Bulgar birliği mevzilerini terk edip kaçmaya başladı. Sabah, Hakan hızla çekilmeye karar verdi. Daha sonra kendisine karşı kullanılabileceğinden korktuğu için, beraberlerinde taşıyamayacakları tüm kuşatma araçlarının derhal yok edilmesini emretti". Bkz. Stratos, a.g.m., s. 374.

⁹¹ A. N. Stratos, a.g.e., s. 191.

⁹² Theod. Sync, s. 16, 7-11.'den naklen Barišić, a.g.m., s. 388.

⁹³ Barišić, a.g.m., s. 389.

askerleri surların önündeki hareketli ve hafif kuşatma araçlarını geri çektiler. Katapultların dışındaki ateşe dayanıklı derileri aldılar ve kalanları ateşe verdiler. Kamp ve kalan araçlar da yakıldı. Alevler yükseliyor tüm gece gökyüzünü aydınlatıyordu. Hakan geri çekildiğini ama yakında geri döneceğini bildirdi⁹⁴. Yine arkada bıraktıkları her şeyi ateşe verdiler. Theodoros bu ateşi gören Perslerin, Avarların şehri teslim aldıklarını zannettiklerini belirtir. 8 Ağustos Cuma günü son Avar askeri birlikleri de bölgeyi tamamen boşalttılar⁹⁵. Başkentte bulunan Bizans ordusunun bir kısmı Avarlara karşı küçük zaferler elde ederek surların dibinden uzaklaştırmayı başarmışlardır. Avarların yenildiğini gören Pers ordusu Kadıköy'den çekilerek Suriye'ye doğru hareket etmiştir⁹⁶. Bu askeri bir ittifaktan ziyade, iki ayrı operasyonun eşzamanlı hale getirilmesine dair bir anlaşmaydı. Pers birliklerinin sembolik ve az sayıda şehrin muhasarasına katılımı Sharbaraz'ın ordusunun savaşın sonuna dek izleyici gibi kalmasını sağladı. Kuşatma sonuç olarak hakan'ın eseriye ve Pers-Avar koalisyonunun bir neticesi değildi⁹⁷. Yine Avar kampı ateşe verilmiş ve ordusunun başında, arkada güçlü bir artçı birlik bırakarak çekilen hakan, sebep olarak erzak yetersizliğini göstermiştir. Hakanın gerçek çekilme nedeni ise, Paschale kroniğinde, imparatorun kardeşi Theodoros'un ordusuyla İstanbul'a gelmesi gösterilmektedir. İstanbul garnizon komutanı Bonos, hakan tarafından çağrıldığında "Ve sonunda hükümdarımızın kardeşi güçlü ordumuzla yardıma geldi" demişti. O andan itibaren Bonos'un rolü sona ermiş, ordunun liderliği Theodoros'a geçmişti⁹⁸.

Muhasara böylece sona ermiş, sonraki günler Romalı askerler ve vatandaşlar körfezdeki ve surların dışındaki cesetleri toplayıp gömmüşlerdir. Daha sonra da barbar kayıklarını nehirde götürüp yakmışlardır⁹⁹. Yargıç Bonos ve patrik Sergios yanındaki koruma-

⁹⁴ *Chron. pasch.*, s. 725, 12-15.'den naklen Barišić, *a.g.m.*, s. 389.

⁹⁵ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 192.

⁹⁶ Vasiliev, *a.g.e.*, s. 259.

⁹⁷ Barišić, *a.g.m.*, s. 391.

⁹⁸ Stratos, *a.g.m.*, s. 375.

⁹⁹ Theod. Sync. (s. 15,13-15)'e göre savaşın onuncu gününde surlar önünde o kadar ceset vardı ki "Avarlar onları ne toplayabiliyor ne de yakabiliyorlardı." Keras körfezindeki cesetleri toplayamadılar. Askerler körfezde yüzen barbar cesetlerini toplayana ve teknelerini

ları ile birlikte Altın Kapı'dan çıkmışlar ve düşmanın alevler içindeki savaş araçlarına bakmışlardır. Bütün şehirde bir bayram havası hâkimdi. Tüm sokaklarda, kiliselerde ve evlerde zafer kutlamaları yapılıyordu. Ancak yine de kimse surların dışına çıkmıyordu. Çünkü Avar süvarisi sur dışındaki mahallelerde at sürüyor ve her tarafı ateşe veriyordu. En büyük zararı ateşe verdikleri Ayvansaray ve çevresine vermişler, Sts-Anargyres (Cosmas ve Damianos) ve St-Nicolas kiliselerini yıkmışlardı. Bunun üzerine şefleri anlaşma önermişse de Bonos teklifi reddetmiştir. Böylece hakanın son süvari birlikleri de şehrin çevresini terk etmişlerdir¹⁰⁰.

Avarların İstanbul kuşatması ve mağlubiyetleri siyasi ve toplumsal yaşamda büyük yankı uyandırmıştır. Avarların 558 yılından itibaren Panonya ve Tuna havzasında meydana getirdikleri büyük devletin gücü zayıflamıştır. Balkanlara Avarların da yardımıyla kalıcı olarak yerleşen Slavlar, bu tarihi olaydan sonra günümüze kadar uzanan kesin bir yerleşmeyi elde etmişlerdir. Belki de bu olay, Balkanlardaki demografik meseleyi ortadan kaldırmış, kavimler arasındaki ayrışmayı hızlandırmıştır¹⁰¹. Avarların 626 yılında yenilmesi, devletin sonunu getiren etkenlerin başlangıcı olmuştur. Kendilerine bağlı olarak yaşayan Slav-Gepid-Bulgar kavimleri yavaş yavaş huzursuzluklar çıkarmaya başlamışlar ve akabinde kopmalar meydana gelmiştir. Artık Balkanlarda Avarlar, Tuna havzasında ve Panonya bölgesinde eskisi gibi rahat hareket edemeyeceklerdir¹⁰². Önemli siyasi sonuçlarından birisi Balkanlar'daki Avar hâkimiyetinin gerilemeye başlamış olmasıdır. Slav kabileleri birbirini ardına bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu mağlubiyet, ayrıca yükselen Bulgar imparatorluğunun merkezileşmesine kadar geçecek olan dönemde, Tuna havzasını tehlikeye, düzensizliğe ve başıbozukluğa da atmıştır¹⁰³. Nitekim Avarlar, Valachie (Eflak) ve Bulgar bölgelerini Bulgarlara, Tuna ve Sava nehri arasındaki bölgeyi de Slavların idarelerine

yakana kadar uzun günler geçmesi gerekti. Bkz. Barišić, *a.g.m.*, s. 390.

¹⁰⁰ Sts-Anargyres kilisesi Ayvansaray'ın kuzeyinde bugünkü E-yüp'tedir.

¹⁰¹ Paul Lemerle; *Le Monde De Byzance, Histoire et Institutions*, III. Makale, London, 1978, s. 348.

¹⁰² Vasiliev, *a.g.e.*, s. 259.

¹⁰³ Norman H. Baynes, *a.g.e.*, s. 11.

bırakmak zorunda kalmışlardır. Kendileri ise VIII. yüzyıla kadar Macaristan topraklarında varlıklarını devam ettirmişlerdir¹⁰⁴.

Pisides, Avar kuşatmasından sonra Heracleios iktidarının daha da güçlendiğini, siyasi kazanımlarının hiçbir şeyle ölçülemeyeceğini ima ederek, bu dönemin bundan sonra bir anarşi dönemi değil de parlak bir devir olarak anılacağını belirtir¹⁰⁵. O dönemden sonra Bizans İmparatorluğu üstündeki Avar tehdidi kalkmış, Hırvat ve Sırlar, Bizans ile Avarlar arasında sağlam bir tampon bölge oluşturmuşlardır. Güçlerinin azalmaya başlamasıyla Avarlar, giderek daha da saldırıya açık hale gelmişlerdir. Frankların baskısının artmasıyla hâkimiyetleri altındaki milletler de isyan etmeye başlamışlardır. Böylece 626, o günkü üç imparatorluk açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. O yıl üçü için de kritik bir yıl olmuştur. Perslilerin çöküşünün habercisi olmasının yanında, Avar İmparatorluğunun Bizans karşısında yol olmasına da tanıklık etmiştir. Neticede Avarların ve Perslerin Bizans'a ortak saldırıları her ikisi için de felaketle sonuçlanmıştır¹⁰⁶.

Bizanslı yazarlar Avarlara karşı elde edilen bu zaferi ısrarla kilisenin bir zaferi olarak gösterirler. Özellikle bu başarının Hıristiyanlığın sembollerinin, kutsallarının ortaya koyduğu mucizeler sayesinde gerçekleştiğini belirterek, toplumsal hafızanın iç dinamiklerini, maneviyatını canlı tutmaya çalışırlar. Kuşatmayı yaşayan ve kaleme alan müellifler ve bir kısım günümüz tarihçileri bu durumu "*Hıristiyanlık galip geldi*" şeklinde ilan ederler¹⁰⁷. Kutsalların sayesinde şehrin kuşatmadan kurtulduğuna inanan Bizans halkı ve patrikleri, bu günün anısına ilahiler bestelemişlerdir. Ortodoks edebiyatında yer alan bu ilahi, günümüzde hâlâ, her yıl perhiz döneminin beşinci haftasına denk gelen cumartesi günü ayinde çalınmaktadır. Bu şekilde Yunan kilisesi, İstanbul'un mucizevi kurtuluşunu canlı tutmaya ve yaşatmaya çalışmaktadır¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Grousset, *a.g.e.*, s. 230.

¹⁰⁵ Vasiliev, *a.g.e.*, s. 257.

¹⁰⁶ Stratos, *a.g.m.*, s. 376.

¹⁰⁷ E.Lavisse-A.Rambaud; *Histoire Générale Du IV. Siecle A Nos Jour*, Tome I, Arman Colin-Éditeurs, Paris, 1894, s. 197.

¹⁰⁸ C.Diehl-G.Marçais; *Histoire Du moyen Age De 395 A 1081*, Tome III, Pres Universitaires De France, Paris, 1944, s. 148

Hakan, Bizanslıları gösterişli ordusu ve gücüyle korkutacağını ümit ederek propaganda yapmıştır. Fakat şehirdeki dini otoriteler halkın dini duygularına hitap ederek, psikolojik savaşı kazanmaya ve moralleri diri tutmaya çalışmışlardır¹⁰⁹. Veliht imparator Constantin ve patrikler her gece *Blacherna*'deki kutsal Meryem ana kilisesinde Tanrı'ya dua etmişler ve zaferlerini kutlayabilmeleri için yalvarmışlardır¹¹⁰. Heracleios'un yokluğunda Patrik Sergios bütün kiliselerde halka dua ettirmiş, moral motivasyonunu sağlamıştır¹¹¹. Heracleios Tanrı'ya yalvararak şehri emanet ettiği oğullarını, ailesini ve halkını Avarlardan korumasını istemiştir¹¹². Bizanslılar, Selanik'in kurtarılmasını St. Demetrios'a atfettikleri gibi, İstanbul'un Avarlardan kurtuluşunu da Ste. Meryem Ana'ya atfederler. Sürprizlerin ve mucizelerin yaşandığı bir zafer olarak görürler. Pisides, Theodoros Synkellos ve Paschale şehrin kurtuluşunun Tanrı tarafından gerçekleştirildiğine inanırlar¹¹³.

¹⁰⁹ Aikaterina Christophilopoulou; *Byzantine History 610-867*, Tome II, Trans: T.Cullen, Adolf Hakkert Publisher, Amsterdam, 1993, s. 21.

¹¹⁰ Christophilopoulou, *a.g.e.*, s. 23.

¹¹¹ Obolensky, *a.g.e.*, s. 78.

¹¹² Kaegi, *a.g.e.*, s. 134.

¹¹³ A. N. Stratos, *a.g.e.*, s. 173.